

Володимир ЧОРНИЙ,
*Надзвичайний і Повноважний Посланник,
ветеран дипломатичної служби,
член Національної спілки журналістів України*

УКРАЇНУ ДО ГОЛОДУ ВЕЛИ СВДОМО

Анотація. Статтю присвячено одній із найтяжчих сторінок історії українського народу – Голодомору 1932–33 років. Ідеться про масовий, навмисне організований радянською владою голод, що призвів до багатомільйонних людських утрат на території Української СРР та Кубані.

Спланована конфіскація врожаю зернових та інших продуктів харчування в селян представниками радянської влади призвела до вбивства селян голодом у мільйонних масштабах.

Ключові слова: Голодомор, українські селяни, колективізація, геноцид, конфіскація, загороджувальні загани.

Люди, які пишуть спогади, нерідко, за специфікою жанру, відштовхуються від тих чи інших фактів своєї біографії чи родинного життя. Так і в мене.

За місяць до мого народження партія проголосила курс на суцільну колективізацію сільського господарства, яку пізніше критики комунізму назвуть масовим терором проти селянства, а професор А. Гальчинський – економічною формою русифікації української нації, інструментом російського економічного імперіалізму. Тих, хто не йшов у колгосп, називали одноосібниками, тобто індивідуалістами, ворогами загального руху. Їх звинувачували в націоналізмі, різноманітних політичних ухилах, прямих контрреволюційній діяльності.

Страшно подумати, але сімейне життя батьків у селі Івангород на Черкащині починалося з Голодомору. Саме він став результатом першої радянської п'ятирічки (жовтень 1928–33 років), виконаної достроково за 4 роки й 3 місяці. Скільки померло, ніхто й не знав. Оцінювали узагальнено: «Багато!». Дехто з активістів згодом говорив і писав, що голодною смертю

1932–33 рр. загинуло 125 односельців, інші називали близько 600, а згодом за офіційним довідником – 290. Саме цими роками означено й життя мого молодшого братика Степана: 1932 р. народився, 1933-го, у січні, через голод і холод, став невеличким горбочком на сільському цвинтарі.

Учитель Тодось Сич, описуючи ситуацію та жертв катастрофи, уживав термін «поховані-закопані на кладовищі». На деяких могилах були пам'ятні дерев'яні хрести, та «...найшлися такі, що позабирали їх на паливо. Та є й такі, що пасуть на могилах тварин – корів, кіз...». Тодось Степанович не сказав при цьому, що саме «зірконосна» влада неприхильно ставилася до встановлення хрестів на могилах, і захочувала їх нищення. Було заборонено називати й правдиві причини смерті. Про це я чув від земляків, про це говорила й мама, показуючи старий цвинтар.

Ніколи чомусь не додумувався розпитати, чи народився я ще «вільним козаком», чи вже колгоспником. Так само, за малолітством, не бачив, як батьки й сусіди здавали господарський реманент і якусь там тяглову силу, але пам'ятаю, який жах охопив людей, коли вже значно пізніше, у часи Хрущова, селян примушували здавати корів у єдину колгоспну череду, щоб не надто відволікалися від польових робіт, доглядаючи кожну окрему скотину. Краще, мовляв, доглядати разом, колективно, а молоко, за індивідуальними потребами, отримувати через магазини. Селяни по черзі, зокрема і я, випасали спільну худобу. Експеримент невдовзі захлинувся, а молочні ріки висохли. Усе як завжди: добрими намірами дорогу в пекло стелять...

А згадував я про те, чи був «вільним козаком» чи колгоспником, у зв'язку з розповіддю дружини Раїси про свого дідуся, учасника Першої світової війни, хазяйновитого, заможного чоловіка із с. Аджамки, що на Кіровоградщині. Радянська влада забрала в нього землю, а 1937 р. його, колишнього «куркуля», раптом поставили на тій самій землі колгоспним бригадиром і вимагали засіяти «за планом» поле пшеницею. Добре знаючи землю й сівозміни, він категорично не погоджувався та, наперекір керівництву, посіяв жито. За непослух його заарештували й посадили у в'язницю. Але ж «цыплят по осені считают». Як зібралися збирати врожай, побачили зовсім бідні пшеничні гектари, а поруч – розкішний житній лан бив усі рекорди. Селяни заговорили про несправедливість, і це той випадок, коли влада відступила. Сергія Семеновича Заляховського звільнили. Він пішки брів кілометрів 10 до рідного села, але не пішов додому, а в поле, упав на коліна перед рослинним царством, що постало перед ним життєдайною стіною, і нестримно розплакався. Він плакав довго, схлипуючи, як мала дитина, обіймаючи та погладжуючи пружні злакові стебла й щораз приказуючи: «Дякую, дякую, житечко, що ти мене врятувало... врятувало від неволі!».

Не кожний зуміє зрозуміти селянина...

А він раз у раз повертався до свого: «Не дай, Боже, потрапляти в тюрму!».

Бувало, прогнозував майбутнє: «Якщо Сталін помре раніше мене, то, може, я ще стану вільною людиною. А якщо я переживу Сталіна, то помру колгоспником». Не пережив. Працював поштарем. Під час одного з походів із торбою листів ровесник Сталіна впав і помер. Раніше так званого вождя.

Онука, тоді юна піонерка чи жовтень, дивувалася: «Чого це дід був незадоволений? У школі ж розказують, що все в нас добре». (Хіба тепер «діти Росії» кажуть не те саме?) А він відповідав: «Підростеш – зрозумієш».

Згодом, коли вже в дорослому віці дружина, маючи житейський досвід, потрапила в мою сім'ю, вона стала свідком, як звичайна родина змушена була пристосовуватися до своїх бід і злиднів. До того ж, хоч і дещо оглядаючись, наші незліченні проблеми ми коментували, як правило, із гумором. Щось домашнього походження, а щось привнесеного із сільських розмов. Вона й досі повторює почуте від моєї матері:

*Ой, спасибі Іллічу,
Що я хліба не печу.
Треба Сталіна просити,
Щоб і борщу не варити.*

А деякими віршиками мама й мене дивувала:

*Коли Ленін помирав, Сталіну наказував,
Щоби хліба не давав, сала не показував.*

Позаяк мама неписьменна, то це якраз є доказом того, що йшлося про усну істинно народну творчість.

У такий-от спосіб, коли людям, здавалося, не до жартів, та ще й політизованих, проявлялася сила духу окремих особистостей і незнищенна живучість всього народу, української нації.

А щодо голодних тридцятих, то згадки про них не передають і тисячної долі того, чого довелося наслухатися від батьків та знайомих. І пережити особисто. Але дитяча пам'ять своєрідна. Вона вихоплює окремі епізоди, як квасолинка з холодного борщу, і тим задовольняється. А щоб усвідомити, що й чому, власне, сталося з великим народом, осмислити пережите, потрібні, як виявилось, чимало років.

А буває – як постріл. Воїстину: «Не думай о секундах свысока... Свистят они, как пули у виска». І ти, ошелешений, відчуваєш: ось він, ключ до розуміння проблеми. Саме такими для мене в якусь мить постали жахливі своїм змістом слова: «Ми пішли на голод, бо нам потрібен був хліб, але жертвами голоду були не трудові елементи, а куркульство». Вдумайтеся тільки: «Ми пішли на голод!». Свідомо пішли! Це заявив член Політбюро, міністр оборони СРСР Клим Ворошилов на XXVII з'їзді ВКП(б), який одні назвали

«з'їздом переможців», інші – «з'їздом розстріляних». Неймовірно, але таке блюзнірство на початку 1934 р. навіть не приховували. Проте дуже швидко, у відповідь на заворушення й страйки всередині країни та викривальні заяви за кордоном, відомості про поширення голоду стали замовчувати, вони переходили в категорію таємних. Однак тиск силових структур було різко посилено. Адже без колективізації, без українського хліба не складалась індустріалізація, за сприяння в якій іноземцям треба було платити українським зерном. Українське зерно стало валютою.

Того ж року на XII з'їзді Компартії України надісланий з Москви Павло Постишев із пафосом зауважив, що 1933 р. був роком розгрому української контрреволюції, і що партія провела величезну роботу в справі ліквідації націоналістичних елементів в Україні. Інший партійний діяч – Мендель Хатаєвич – співав те саме: ми «...втратили мільйони людей, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну». Чуєте: війну проти селянства!

Українські москалі діяли цілком у дусі нетлінних сталінських настанов. «Наступати на куркульство, – писав він, – це означає... ударити по ньому так, щоб воно не могло більше піднятися на ноги. Це й називається у нас, більшовиків, справжнім наступом».

Другу п'ятирічку 1933–37 рр. було завершено вже масовим терором проти всього суспільства, яке не змогло належно реалізувати грандіозні завдання партії. Незважаючи на те, що тільки в листопаді 1932 – січні 1933 рр. ГПУ УСРР ліквідувало 1208 «контрреволюційних» колгоспних груп, ситуація з хлібозаготівлями не поліпшувалася. У 1938 р. терор проти широких верств населення було продовжено та поширено на військово-командний склад Робітничо-селянської Червоної армії, підірвавши її бойовий дух і потенціал якраз напередодні нової світової війни, на яку країна була приречена злочинною «дружбою» двох самозакоханих тиранів – Адольфа Гітлера і Йосипа Сталіна. Нацистського єфрейтора й майбутнього комуністичного генералісімуса. «В Україні було знищено колосальну кількість людей. Було розстріляно 35 тисяч найвидатніших командирів в армії, починаючи з трьох із п'яти маршалів».

А країну, крім війни, чекав ще один голод.

За чверть століття – три Голодомори! 1921–22, 1932–33, 1946–47. Через кожні 12–13 років. І це – після Першої світової війни 1914–18 рр. Невідворотно втрачено цілі покоління українців. Нам іноді кажуть: але ж голод був і в інших регіонах Радянського Союзу. Так, але чомусь усюди, де був голод, були українці: Україна, Кубань, Середня Волга й навіть Казахстан. Якийсь «горбатий» політичний ландшафт.

Голодомор не хочуть визнавати не тому, що його не було, а тому, щоб уникнути оцінки його особливого спрямування проти України й українців. Мовляв, він позначився на долі всіх народів.

Із трьох голодоморів уряд не приховував тільки перший (1921–22 рр.). Бо його можна було списати на царизм, що довів селянство до таких злиднів, та повоєнну руїну. У циклі радіопередач почув, що тоді загинуло 5 мільйонів осіб. По країні й за кордоном організовували комісії та комітети допомоги голодуючим. Голод 1946–47 рр. замовчували, але населення здебільшого сприймало його як зрозумілий наслідок двох страшних бід – Другої світової війни й жахливої посухи. Найбільш затято влада протистояла визнанню не тільки масштабів, а й самого факту голоду-геноциду 1932–33 рр. Якщо рахунок у 1946–47 рр. ішов на сотні тисяч жертв (за офіційними даними – 802 тисячі чоловік), то в 1932–33-му – на мільйони. Учені й досі сперечаються щодо масштабів трагедії. Повідомляють приблизні відомості. Хоча загальновідомо, що Вінстон Черчілль у своїх мемуарах посилається на самого Сталіна, який у розмові про ціну колективізації в СРСР сказав: «10 мільйонів – це було жахливо!». Мабуть, іноземцям він усе-таки говорив правду? Може й приблизно. Більшість учених сходяться на тому, що з цієї загальної цифри – так само приблизно – 7 мільйонів припадає на українців. Левко Лук'яненко, голова Асоціації дослідників голодоморів в Україні, використовує загальну цифру – 10 мільйонів.

Слід зауважити, що тільки в Україні та на Кубані застосовували так звані загороджувальні війська, щоб не випускати людей, котрі голодують, на волю, а також не впускати нікого на відповідну територію. Було заблоковано залізниці, річковий та інший транспорт і навіть ґрунтові дороги. Колгоспники були приречені на голод, але залишалися на місцях. Тих, хто якийсь проривався, арештовували, оголошували «контрреволюційним елементом», проти якого застосовували різноманітні репресії.

Ситуацію блискуче характеризує той факт, що випробувану на українцях ідею та практику загороджувальних загонів потім було використано на фронтах Другої світової війни. А після опублікування наказу Сталіна № 227 від 28 липня 1942 року, відомого ще як «Ни шагу назад!», офіційно створювали штрафні батальйони, роти та загороджувальні загони, аби «в случае беспорядочного отхода частей расстреливать на месте паникеров и трусов...». До 9 травня 1945-го у штрафні частини було направлено 427 910 осіб. За вироками воєнних трибуналів розстріляно 10 201 чоловік.

«Маленький українець» у будь-якій ролі завжди був ущемленим.

27 грудня 1932 року в СРСР було відновлено систему внутрішніх паспортів, скасовану після Жовтневої революції 1917 року, та обов'язкову прописку за конкретною адресою. Згідно з Постановою Раднаркому СРСР «громадяни, які постійно мешкають у сільських місцевостях, паспортів не одержують». Тож в УРСР паспорти колгоспникам не видавали. Батькові видали тільки у зв'язку з від'їздом на курси комбайнерів як «рабочему» МТС.

За законом від 17 березня 1937 року селянам було заборонено залишати колгоспи без підписаної угоди з іншим роботодавцем, що позбавляло їх права на вільне пересування. Облави, арешти, конфіскації були звичайним явищем. Систему постійно «вдосконалювали». Навіть коли 20 грудня 1938 року Постановою РНК СРСР було запроваджено трудові книжки, колгоспникам їх теж не видавали.

Уже й забулося, але старші люди знають, що влада доволі тривалий час ніяк не наважувалася відмовитися від запровадженої тоді батрацької практики. Узаконене позбавлення селян свободи пересування тривало, хоч і в дещо м'якшій формі, ще й після війни. Від'їжджаючи на навчання 1947 р., лише з другого разу, пред'явивши довідку про зарахування в технікум, я отримав паспорт.

Хронічна паспортна невизначеність мала й міжнародний аспект. І навіть воєнне лихоліття нічого не змінило, а тільки загострило проблему. Із паспортами були пов'язані питання безпеки, перетинання кордонів тощо. Пояснення цього становища були різні. Було й таке: «Московські окупанти не були впевнені, що їм вдасться втримати свободолюбних українців у складі СРСР» і «після закінчення Другої світової війни за вказівкою з центру розпочато паспортизацію України. Окупант прагнув знати все про окуповану ним Україну, оскільки боротьба українців у великих масштабах велась як у довоєнний період, так і у післявоєнні роки». Ішлося, безумовно, про зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні інтереси держави. Проте й внутрішнє становище було безпроблемним.

Не думав, до речі, що буду не тільки ровесником, а й свідком краху, неймовірно стрімкого падіння колгоспної системи. Системи, якій батьки мої віддали все своє трудове життя. Системи, без якої, здавалося, уже не можна було себе уявити. Справді: «Ломать – не строить». Головогупство, якщо не злочин! Нормальні начебто люди коршаками накинулися на добро, що вся громада десятиліттями наживала з такими жахливими труднощами, яких ніякий інший світ узагалі не знав. Нехай би ще якась жадібна, здичавіла в одну мить «братва». А де ж стратеги? Державники? Як же це так, що в країні суцільної освіченості, неймовірної кількості Героїв Соціалістичної Праці, професорів, академіків, не було особистостей, котрі би скерували невідворотний історичний процес у вигідне для народу, загальнокорисне русло? Зробити все, щоб усім миром зберегти продуктивні сили, матеріально-технічну базу й у нових формах господарювання вивести аграрний сектор, та й усе суспільство на шлях розвитку, а не руїни. Не знайшлося! На превеликий жаль, вони стали споглядальниками, або, ще гірше – співтворцями й співучасниками новітніх форм «дерибану» та «прихватизації». Які вишукані слова! Спасибі хоч за ці лінгвістично-економічні винаходи!

Батьки ж, торкаючись тих часів, були дуже скупі на слова. «...Боялися говорити з дітьми, щоб їм не нашкодити». Але коли говорили, слова були страшні. Відчувалось, що ті роки зарубцювалися у пам'яті на все життя. Мимоволі виходили на узагальнення. Особливо тато, коли бачив. Як у 1946–47 я мучився, відмовляючись від неймовірно смердючих «оладків» з перегнилої позаторішньої картоплі, бо всі калачики на подвір'ї були визбирані, освоєна кропива та інші їстівні трави, а їсти хотілося постійно... «Не знаєш ти, синок, що таке голод. От у тридцять третьому... ото був голод. Люди пухли і мерли як мухи. І ніякого спасу. А влада – що влада? Коли вона була з людьми?». Мама, як правило, уникала таких розмов. «Нашо воно тобі? – питала у відповідь. – Усе вже минулося. Що було, те загуло. Усе бур'яном поросло. Нема чого згадувати».

Куці, неохочі, ніби вимучені фрази зводились ось до чого: «Щойно заговорили про колективізацію, люди місця собі не знаходили. Не знали, що робити, як учинити. Боялися навіть говорити між собою. Залякані були всі. Того взяли, того вбили. Такі були розмови. Організували якийсь СОЗ (спільний обробіток землі). Ті, хто не пішов у нього, створили свій “Насів”. Батька поставили головою. Сказали – ненадовго. А як далі було – щось не пам'ятаю. Коли вже пішли колгоспи, тато був ніким. У колгосп заяву ми подали не зразу. А вже потім його послали на курси комбайнерів. На Підскарженівці, звідки я прийшла до Лазура, мені здається, раніше стали “зганяти” людей. Зразу було наче й добре. Стали давати шось на дітей. А потім усе притиснули, придушили. Наших примусили здати в колгосп коня, воза-одноконку, а в Лівоня (старшого брата Леонтія) відібрали воза новенького. Був віз-калатун, із дзвінком. Шопа ще в них була величезна і льох, то, бувало, проти них використовували й це. Ще з наших родичів розкуркулили двох братів Каті Видайки. А Головача Кирила десь вислали, із жінкою й трьома дітьми. Хатинка така паршива, а хазяїн він був добрий. Хіба тоді такі хати строїли, як тепер!

Страшно це все було. Лівонь, як почув, що будуть висилати в Сибір, утік. Кинув жінку з дитиною і втік. Якоїсь ночі забрав їх, але як і коли, не знаю. Років десять чи більше ніхто не знав, де вони, аж поки ото ти, вже після війни, знайшов їх у Нікополі. Хлопчик Володя за той час виріс і став моряком. Це ти вже знаєш.

Взагалі наша велика сім'я в ті роки майже вся пропала. Війна, революція, голод один, другий. Але вбивав не тільки голод. Усіх розкидало. Та ще й на краю села. На Підскарженівці. Це як на крайсвіту. Не знали навіть, де хто дівся. Один пішов в армію – у связь, скоро вбили. А ще з'явилися якісь банди, конокради. Через них сім'я наша, особливо мама й брат Лівонь, які вижили, дуже натерпілися. Молодшого брата Якима злодії взяли із собою та піймалися. Коли розбиралися, звинуватили його й убили. Старший

Іван пішов шукати Якіма, і теж не вернувся. Кажали, що і його вбили. Дід, батько мій, дуже затужив, слабував, поїхав кудись та впав із конем, коняка його й придушила. Це вже потім ми трохи відійшли.

З одинадцяти душ дітей нас вижило тільки троє дівчат: Оліянка, Їлина та я. Ну й знайшовся потім Лівонь. А за інших... і сліду нема. Є якась фотографія. Хтось із наших. Але хто – не знаю».

Мама говорить важко. Сільським своїм розумом усе ще ніби виважує, що можна казати про те минуле, а чого й не слід. Що краще забрати із собою... Як сказав би поет Петро Перейбініс, прислухається до слова, як до власного серця. Так воно й є.

Такою поведінкою і підходами Росія, хоче того чи ні, відштовхує нас до Заходу, де, як відомо, оцінки українського Голодомору не проросійські. Росія мимоволі підсилює нашу позицію як правдиву й історично об'єктивну. А число прихильних голосів множить. Ось і свіжий приклад.

На початку жовтня 2018 р. надійшло повідомлення, що Сенат США одностайним рішенням ухвалив двопартійну резолюцію, яка стала першим в історії правовим актом Конгресу США, де Голодомор 1932–1933 років визнано геноцидом українського народу. Так, зокрема, до частини документа включено визнання Сенатом висновків Урядової Комісії США щодо Голоду в Україні (від 22 квітня 1988 р.) про те, що «Сталін та його оточення вчинили у 1932–1933 рр. геноцид проти українців».

Якщо раніше про подібні оцінки української трагедії ми знали з окремих американських штатів, то зараз йдеться про рішення на вищому вседержавному рівні цієї країни.

В повідомленні є також заклик до розповсюдження інформації про українську трагедію для підвищення обізнаності про таке жорстоке порушення прав людини.

*Пам'ятник українським колоскам і Голодомору
Monument to Ukrainian spikelets and the Holodomor*

Volodymyr CHORNYI,
Envoy Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine,
Veteran of the Diplomatic Service,
Member of the National Union of Journalists of Ukraine

UKRAINE WAS DELIBERATELY FORCED TO THE FAMINE

Abstract. The article analyses one of the most grievous chapters in the history of Ukrainian nation – the Great Famine (Holodomor) of 1932–1933. It is referred to the massive famine that was deliberately organized by the Soviet authorities, which led to many millions human losses in the rural area in the territory of the Ukrainian SSR and Kuban.

Planned confiscation of grain crops and other food products from villagers by the representatives of the Soviet authorities led to a multimillion hunger massacre of people in rural area. At the same time, the Soviet government had significant reserves of grain in warehouses and exported it abroad, since without collectivization and Ukrainian bread it was impossible to launch the industrialization that demanded Ukrainian grain to be contributed to foreigners in return for their assistance. Ukrainian grain turned into currency. The authorities of that time refused to accept foreign assistance for starving people and simultaneously banned and blocked their leaving outside the Ukrainian SSR. The so-called “barrier troops” were organized in order to prevent hungry people from flee to the freedom and not let anyone enter the starving area. The situation is characterized by the fact that the idea and practice of barrier troops tested on Ukrainians were lately used on the battlefields of the World War II.

Among three Holodomors, the government did not conceal only the first one (1921–1922), as it could be blamed on the tsarist regime that brought the villagers to the poverty, and post-war devastation. The famine of 1946–1947 was silenced, but the population generally perceived it as a clear consequence of two horrendous misfortunes – the World War II and dreadful drought. Especially rigid was position of the government regarding the very fact of genocide in 1932–1933 not only its scale.

The author emphasizes that the Great Famine is refused to be admitted not because it was unreal but to avoid the assessment of its special direction against Ukraine and Ukrainian nation, saying instead that it affected the fate of all nations.

The article describes the renovation of internal passports system and the obligatory registration at a certain address that took place in the USSR in 1932. Decree of the Council of People’s Commissars of the USSR stipulated the fact that people living in rural areas should not obtain passports. Therefore, collective farmers of the Ukrainian SSR actually did not obtain passports. The villagers were forbidden to leave collective farms without signed agreement with the employer, that deprived them of the right to free movement. Even after the introduction of labour books the collective farmers did not obtain them either.

The author describes the destruction of the collective farms system that his parents dedicated their entire labour life to. Instead of preserving productive forces, material and technical base and introducing new forms of agrarian sector management and the whole society to the development path, this system has been thoughtlessly destroying and plundering.

Keywords: Holodomor, Ukrainian villagers, collectivization, genocide, confiscation, barrier troops.